

Tytuł szkolenia: Postawy, wartości wynikające z treści edukacji rozwijowej

Wstęp:

Postawy stanowią centralną część indywidualności człowieka. Ludzie kochają i nienawidzą, lubią i nie cierpią, sprzyjają komuś lub czemuś bądź wyrażają sprzeciw. Zgadniają się, nie zgadzają, sprzeczą się. Codziennie stykamy się z próbami zmieniania lub umacniania naszych postaw, podejmowanymi w kontaktach osobistych, za pośrednictwem środków masowego przekazu lub Internetu.

Nasze postawy umożliwiają nam zaliczanie ludzi, przedmiotów lub zjawisk do kategorii pozytywnej, wobec której odpowiednie są strategie aprobowania, zbliżania się, chwaleń, pielęgnowania i chronienia lub do kategorii negatywnej, wobec której stosowane są strategie dezaprobaty, unikania, ganienia, zaniedbywania i szkodzenia. Postawy kształtują się w procesie rozwoju człowieka. Wpływ na ich kształtowanie ma system wartości jednostki i grup, do których jednostka przynależy. Szkoła, poza rodziną, jest bardzo ważnym miejscem budowania systemu wartości, opartego na wartościach uniwersalnych i kształtowania postaw. Zmiana systemu wartości i ludzkich postaw nie jest procesem łatwym, dlatego przed nauczycielami stoi ważne zadanie — budowanie wspólnie z rodziną i środowiskiem postaw młodych ludzi, które pozwolą godnie żyć im samym i innym z nimi. Współczesny świat stał się globalną wioską, w którym zwykle, codzienne decyzje mają wpływ na życie ludzi nawet w odległych miejscach. Efektem warsztatu powinna być bardziej przemyślana realizacja działań dydaktyczno-wychowawczych podczas wdrażania podstawy programowej kształcenia ogólnego. Uwzględnia ona treści edukacji globalnej, w tym szczególnie edukacji rozwojowej i umożliwia włączenie do programu nauczania wymiaru globalnego (kultury, praw człowieka, kwestii zrównoważonego rozwoju).

Warsztat składa się z sześciu sesji. Sesja pierwsza poświęcona jest integracji zespołu, badaniu potrzeb i określeniu poziomu wiedzy uczestników w obszarze edukacji rozwojowej. Sesja druga zawiera wyjaśnienie pojęć,

takich jak Globalna Północ, Globalne Południe, edukacja globalna, edukacja rozwojowa. Wskazuje jedną z definicji wartości i postaw. Praca nad precyzowaniem pojęć ma na celu uporządkowanie wiadomości dotyczących tematu szkolenia oraz przekazanie podstawowej wiedzy tym uczestnikom, którzy nie zetknęli się dotychczas z omawianą problematyką. Sesja trzecia zawiera analizę podstawy programowej i zamieszczonych tam treści edukacji rozwojowej. Ma na celu uwrażliwienie na sprawy globalne, a także na wartości wychowawcze, które wynikają z realizacji treści rozwojowych. Tematem sesji czwartej jest utrwalenie i poszerzenie wiedzy zdobytej przez uczestników. W jej trakcie zaplanowano realizację scenariusza lekcji promującej *Kodeks w sprawie obrazów i wiadomości dotyczących krajów Południa*. Scenariusz ma uwrażliwić odbiorców na „dobre” pomaganie, którego podstawą jest współczucie, a nie litość. Sesja piąta dotyczy wykorzystania wiedzy i doświadczeń, zdobytych w trakcie warsztatu, w działaniach konsultanta lub doradcy metodycznego. Praca skupia się na planowaniu warsztatu dla nauczycieli, którego rezultatem twardym ma być scenariusz lekcji, zawierającej treści rozwojowe oraz umożliwiającej przekazywanie wartości i kształtowanie postaw. Prezentacja efektów pracy i podsumowanie warsztatu jest tematem sesji szóstej. Uczestnicy warsztatu powinni wyjść ze szkolenia z refleksją na temat postaw i wartości wynikających z realizacji zagadnień edukacji rozwojowej w szkole, a także z konkretnymi pomysłami na działania w tym obszarze

Cel ogólny:

Doskonalenie umiejętności przekazywania treści edukacji rozwojowej w ramach różnych form działalności dydaktyczno-wychowawczej szkoły.

Cel warsztatu:

Wskazanie uniwersalnych wartości wpływających z treści rozwojowych.

Adresaci:

Doradcy metodyczni, konsultanci ośrodków doskonalenia nauczycieli

Czas realizacji:

16 godzin dydaktycznych

Tytuły modułów:

- I. Kontrakt, integracja grupy**
- II. Definicje podstawowych pojęć**
- III. Treści rozwojowe na poszczególnych etapach edukacyjnych**
- IV. Realizacja scenariusza zajęć dla gimnazjum**
- V. Planowanie warsztatu dla nauczycieli**
- VI. Podsumowanie warsztatu, ewaluacja**

Materiały dydaktyczne:

- blok flipchart
- mazaki
- taśma malarska
- kartki papieru formatu A4
- książki, broszury, wydruki stron internetowych z informacjami dotyczącymi edukacji globalnej i rozwojowej
- materiał pomocniczy nr 1 — tekst „Czym jest edukacja rozwojowa?”
- materiał pomocniczy nr 2 — tekst „Edukacja rozwojowa częścią edukacji globalnej”
- materiał pomocniczy nr 3 — tekst „Wartości i postawy”
- materiał pomocniczy nr 4 — tekst „Hierarchia wartości według Maxa Schellera”
- materiał pomocniczy nr 5 — tekst „Treści edukacji rozwojowej w nowej podstawie programowej”
- materiał pomocniczy nr 6 — tabela „Wartości i postawy”
- materiał pomocniczy nr 7 — karta do zabawy „Globingo”

Literatura. Wykaz przydatnych stron internetowych:

Kochanowicz Kordian, Marcin Wojtalik, *Jak mówić o wielkości świata*, Instytut Globalnej Odpowiedzialności, Warszawa 2008

Kompas. Edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą, Wydawnictwa CODN, Warszawa 2005

MY A TRZECI ŚWIAT, pismo gdańskiego ośrodka Ruchu Solidarności z Ubogimi Trzeciego Świata MAITRI

Szkoła globalna, red. Marcin Wojtalik, PAH, Warszawa 2008

Lekcje dla świata, red. Joanna Żepielska, PAH, Warszawa 2008

Portal projektu „Wiem, rozumiem, działam — edukacja rozwojowa w polskiej szkole” realizowanego przez Ośrodek Rozwoju Edukacji (dawny CODN): <http://www.edukacjaglobalna-codn.pl>

Portal Fundacji Centrum Edukacji Obywatelskiej: http://www.ceo.org.pl/portal/b_eg

Portal Kampanii społecznej Programu Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) i Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej:

<http://www.un.org.pl/rozwoj>

„Pomagamy. Nowoczesne pismo wolontariuszy” wydawane przez Polską Akcję Humanitarną:

<http://www.pomagamy.pl>

Portal Fundacji „Polska Akcja Humanitarna: <http://www.pah.org.pl>

Moduł I

Temat: Kontrakt, integracja grupy.

Cele:

- prezentacja celów, treści i metod realizacji zajęć,
- poznanie się uczestników warsztatu, sprecyzowanie oczekiwań,
- ustalenie zasad pracy grupy.

Czas:

2 godziny dydaktyczne

Przebieg zajęć:

1. Przedstaw się uczestnikom szkolenia. Powiedz, jakie masz kompetencje i uprawnienia do realizacji zajęć.
2. Podaj tytuł projektu, w ramach którego realizowany jest warsztat oraz przekaz informacje o realizatorze (ORE — dawne CODN) i grantodawcy projektu (MSZ).
3. Poproś, żeby uczestnicy zajęć powiedzieli kilka słów o sobie. Zaproponuj, aby poza informacjami, dotyczącymi miejsca pracy i nauczanego przedmiotu, przedstawili krótką informację o wcześniejszych doświadczeniach w obszarze edukacji rozwojowej. Możesz również poprosić uczestników, aby podzielili się informacjami o charakterze osobistym (dobrowolnie). Jeżeli uczestnicy to zrobią, to na zakończenie prezentacji też powiedz coś osobistego.
4. Omów sprawy organizacyjno-porządkowe dotyczące udziału w szkoleniu (np. terminy i liczba przerw, serwis kawowy).
5. Umieść na plakacie tytuły modułów warsztatu i omów je krótko.

6. Rozdaj uczestnikom po 3 karteczki samoprzylepne — każdą w innym kolorze. Poproś, żeby zastanowili się przez chwilę i napisali na karteczkach jednego koloru (np. na czerwonych), jakie są ich mocne strony. Poproś, aby wiązały się one z celami i tematyką szkolenia. Na karteczkach w innym kolorze (np. na zielonych) niech napiszą, czego oczekują, w czym czują się najslabiej, czego chcą się dowiedzieć, uczestnicząc w zajęciach. Na karteczkach w kolejnym kolorze (np. na żółtych) poproś o zapisanie innych oczekiwań, które nie mieszczą się w zaprezentowanych tematach modułów zajęć.
7. Wypełnione karteczki uczestnicy przyklejają pod tytułami poszczególnych modułów. Prowadzący grupuje je i porządkuje w trakcie przyklejania.
8. Przeczytaj oczekiwania uczestników (zielone karteczki). Skomentuj możliwość ich realizacji podczas szkolenia. Wskaż mocne strony uczestników (czerwone karteczki). Zaproponuj sposób wykorzystania ich wiedzy i umiejętności podczas szkolenia. Omów ostatnią grupę zapisów (żółte karteczki). Wskaż ich związek — lub jego brak — z tematyką szkolenia, jasno informując, czego na pewno nie można się spodziewać podczas tego warsztatu.
9. Na plakacie zapiszcie zasady pracy grupy, które zapewnią poczucie bezpieczeństwa, sprawny przebieg zajęć.

Moduł II

Temat: Definicje podstawowych pojęć.

Cele:

- wprowadzenie tematyki warsztatu,
- ujednoczenie rozumienia terminów związanych z edukacją rozwojową i tematem warsztatu,
- przekazanie podstawowej wiedzy dotyczącej edukacji rozwojowej.

Czas:

2 godziny lekcyjne

Przebieg zajęć:

1. Zapytaj uczestników szkolenia, czym jest dla nich edukacja rozwojowa. Zapisz na karcie papieru pojawiające się określenia. Wyjaśnij, że są różne definicje tego pojęcia. Zaprezentuj slajd lub odczytaj definicje zawarte w materiale pomocniczym nr 1, który rozdasz uczestnikom. Zwróć uwagę na etapy edukacji rozwojowej i ich kompatybilność ze składnikami postawy (model ABC — *Affective, Behavioral, Cognitive*), czyli etapy:
 - **emocjonalny**: ustosunkowanie emocjonalne do przedmiotu postaw
 - **poznawczy**: wiedza o przedmiocie postawy
 - **behawioralny**: zachowanie wobec przedmiotu postawy
2. Rozdaj kartki A4 i mazaki. Zastosuj „technikę 66” — poproś uczestników, aby szybko podzielili się na 6-osobowe zespoły (np. odliczając do 6) i w czasie 6 minut odpowiedzieli na pytanie — jakie rodzaje edukacji, ich zdaniem, łączą się z edukacją rozwojową? Po upływie 6 minut przedstawiciele grup prezentują efekty pracy. Podsumowując ustalenia, możesz posłużyć się rysunkiem, zamieszczonym w materiale pomocniczym nr 2.

3. Zdefiniuj pojęcie „edukacji globalnej”. Wyjaśnij, że jest to pojęcie szersze niż „edukacja rozwojowa”, chociaż w potocznym użyciu pojęcia te są czasem stosowane zamiennie. Uwaga: na stronie <http://www.edukacjaglobalna-codn.pl> znajdziesz dodatkowe materiały potrzebne do realizacji warsztatu, w tym prezentacje multimedialne.
4. Przypomnij uczestnikom terminy „Globalne Południe” i „Globalna Północ”. Północ utożsamiana jest z obszarem stabilizacji, dobrobytu, gdzie przestrzega się praw człowieka, a Południe — z niskim rozwojem gospodarczym, biedą, konfliktami. To bezsprzecznie uogólnienie, ponieważ istnieje wiele różnic między krajami, zaliczanymi do tych grup. Z pewnością jednak barierą, oddzielającą Północ od Południa, jest bieda. Choć występuje ona również w krajach Północy, to jest nieporównywalna z biedą na Południu. Terminy „Globalna Północ”, „Globalne Południe” są umowne. Jest to nieformalny podział, a stosowanie tych określeń zamiast nazwy „Trzeci Świat” jest uznawane za wyraz poszanowania ludzi zamieszkujących Południe. Podział ten w znacznej mierze nie pokrywa się z geograficznym podziałem na półkulę północną i południową (choć większość krajów ubogich leży na półkuli południowej). Jako przykład można podać Australię, której położenie geograficzne sugerowałoby przydział do grupy Południa, a która jest rozwiniętym krajem — typowym dla Globalnej Północy.
Największym problemem nie jest niski poziom życia ludności krajów Południa, lecz brak szans na szybką zmianę tego stanu. Częste są opinie, że ich rozwój jest utrudniony ze względu na reguły ekonomiczne, narzucane biednym przez bogatych. Państwa Północy w wysokim stopniu zautomatyzowały procesy produkcyjne. Dzięki temu w dużym stopniu uniezależniły się od taniej siły roboczej Południa. Tanie towary z Północy (często także dotowana żywność) zalewają rynki Południa. Proces ten przyczynia się do stagnacji tamtejszych gospodarek.
Południe, w odróżnieniu od względnie jednolitej i zgodnej Północy, jest bardzo rozbite i niejednorodne, a jego mieszkańcy żywią często głęboko zakorzenioną nieufność do obywateli państw byłych właścicieli kolonii.
5. Rozdaj uczestnikom część A materiału pomocniczego nr 3. Poproś ich o przeczytanie tekstu i przedyskutowanie jego treści w parach.

6. Rozdaj część B materiału pomocniczego nr 3. Poproś o przeczytanie i uzgodnienie w parach odpowiedzi na pytanie: Jakie wartości stanowią podstawę edukacji rozwojowej i edukacji globalnej?
7. Rozdaj osobom, dyskutującym w parach, materiał pomocniczy nr 4. Poproś o wpisanie wyodrębnionych wartości do tabelki, przedstawiającej hierarchię wartości według Maxa Schellera.

Moduł III

Temat: Treści rozwojowe na poszczególnych etapach edukacyjnych

Cele:

- analiza podstawy programowej pod kątem realizacji zagadnień edukacji rozwojowej
- wskazanie istotnych aspektów wychowawczych treści edukacji rozwojowej w szkole

Czas:

2 godziny dydaktyczne

Przebieg zajęć:

1. Poproś uczestników szkolenia, żeby w parach porozmawiali o tym, jakie wartości i elementy postaw ukształtowali w sobie dzięki edukacji szkolnej. Daj im około 15 minut czasu na refleksję i rozmowę z partnerem.
2. W zależności od profilu grupy rozdaj nauczycielom tekst podstawy programowej kształcenia ogólnego dla danego typu szkoły i przedmiotów nauczania. Podziel uczestników na grupy (np. ze względu na nauczany przedmiot). Rozdaj im karty papieru i mazaki.
3. Poproś uczestników o wyszukanie treści edukacji rozwojowej, zawartych w podstawie programowej i zapisanie ich na papierze w sposób skrótowy, hasłowo. Poleć każdej grupie wykonanie plakatu z zapisanymi wynikami ich pracy. Następnie poproś, aby przedstawiciel grupy omówił treść plakatu. Po tej prezentacji umieść plakaty w widocznym miejscu sali warsztatowej w uporządkowany sposób, uwzględniając poszczególne etapy edukacyjne.
4. Poproś uczestników o przeczytanie zapisów umieszczonych na wszystkich plakatach. Daj im możliwość przedyskutowania i uzupełnienia ich treści. Poproś, aby uwzględnili korelację międzyprzedmiotową. Zwróć uwagę, że edukacja rozwojowa jest postrzegana jako dziedzina interdyscyplinarna, wykraczająca poza ramy poszczególnych nauk czy przedmiotów.

10

Projekt realizowany przez **Ośrodek Rozwoju Edukacji (dawny CODN)** przy finansowym wsparciu

Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP

Podsumuj pracę grup, prezentując materiał pomocniczy nr 5 — treści edukacji rozwojowej w nowej podstawie programowej. Rozdaj wszystkim uczestnikom tekst materiału pomocniczego nr 5.

5. Uzupełniając informacje, powiedz uczestnikom, że pod patronatem Europejskiego Centrum na Rzecz Współzależności i Solidarności Światowej (Centrum Północ-Południe) przy Radzie Europy jest organizowany Tydzień Edukacji Globalnej (TEG) — coroczna międzynarodowa akcja edukacyjna. Ideą TEG jest między innymi zapoznanie młodych ludzi z wyzwaniem i problemami współczesnego świata; kształtowanie postaw sprzyjających ich rozwiązywaniu, respektujących różnorodność kulturową oraz umiejętność porozumiewania się z ludźmi wywodzącymi się z różnych kultur. Inicjatywy Tygodnia mają przyczynić się do pobudzenia aktywności młodych ludzi na rzecz bardziej sprawiedliwego świata, ukazywać konkretne możliwości zaangażowania i uświadomić im w tym kontekście odpowiedzialność za własne działania. Pod wspólną nazwą Tydzień Edukacji Globalnej kryje się wiele aktywności promujących, wdrażających czy też wprowadzających edukację globalną w poszczególnych państwach członkowskich Rady Europy. Jest to tydzień imprez, mających na celu zarówno celebrowanie samej dziedziny edukacji globalnej, jak i popularyzowanie podejmowanych w jej zakresie zagadnień. Centrum Północ-Południe poprzez inicjowanie obchodów Tygodnia przyczynia się do wspierania edukacji globalnej w poszczególnych państwach¹. Dużo polskich szkół włącza się do tej akcji, organizując różne działania w ramach Tygodnia. Obchody TEG to okazja do kształtowania postaw i promowania uniwersalnych wartości nie tylko w trakcie lekcji, ale również w ramach innych działań uczniów w szkole i środowisku lokalnym. To uzupełnienie obowiązkowych działań szkoły. Opisy szkolnych działań w ramach Tygodnia Edukacji Globalnej można znaleźć na stronie www.edukacja-globalna-codn.pl.
6. Pozwól uczestnikom pracować w tych samych grupach lub — jeżeli uznasz za słuszne — dokonaj nowego podziału na grupy. Poproś ich, żeby dokonali analizy zapisów na plakatach i wska-

¹Sporządzono na podstawie materiału zamieszczonego na stronie: <http://www.tydzienedukacji-globalnej.pl>

zali wartości (np. solidarność, równość, włączanie, współpraca), które nauczyciel może przekazywać realizując dane zagadnienie oraz postawy kształtowane w procesie pozyskiwania wiedzy. Poproś, żeby tę analizę rozpoczęli od plakatu stworzonego przez ich zespół. Rozdaj tabelkę — materiał pomocniczy nr 6.

7. W zależności od tempa pracy uczestników warsztatu praca w grupach może zakończyć się prezentacją i omówieniem tabelki albo przedstawieniem rankingu wartości i rankingu postaw, które wyodrębniły poszczególne grupy. Poproś uczestników, by wskazali, które wartości i postawy występowały w zapisach najczęściej. Ważne jest, żeby dać uczestnikom czas na dyskusję i sprecyzowanie wyodrębnionych wartości i postaw.
8. Na zakończenie tej części warsztatu poproś uczestników o podejście do planszy z tytułami modułów, na której przyklejali karteczki w trzech kolorach. Powiedz im, że jeżeli uznają, że niektóre zapisy na karteczkach straciły aktualność, to powinni je stamtąd zabrać (np. w sytuacji, gdy otrzymali już odpowiedź na swoje pytanie, postawione na początku szkolenia). Pogrupuj pozostałe karteczki i poinformuj ich, co będzie przedmiotem pracy podczas kolejnych części warsztatu.

Moduł IV

Temat: Realizacja scenariusza zajęć dla gimnazjum

Cel:

- organizowanie doświadczeń zwiększających wiedzę i umiejętności uczestników warsztatu

Czas:

2 godziny dydaktyczne

Przebieg zajęć:

1. Rozdaj każdemu uczestnikowi kartę do gry Globin (materiał pomocniczy nr 7). Zaproponuj zabawę, polegającą na znalezieniu osób, które udzielą odpowiedzi na pytania zamieszczone na kartach. Uczestnik powinien wpisać imiona tych osób w poszczególnych częściach karty, przy czym imiona nie powinny się powtarzać. Kto pierwszy wypełni kartę, woła „Bingo!” i gra zostaje zakończona.
2. Zaproponuj uczestnikom realizację lekcji według scenariusza dla gimnazjum autorstwa Zdzisławy Barankiewicz *Czego nas uczy Kodeks w sprawie obrazów i wiadomości dotyczących krajów Południa?* Scenariusz został również zamieszczony na stronie www.edukacjaglobalna-codn.pl
3. Po zakończeniu realizacji scenariusza zapytaj uczestników:
 - Co sądzą o tak przeprowadzonej godzinie wychowawczej?
 - Jakie wartości i postawy uczniów pomaga on kształtować?
 - Jakie treści edukacji rozwojowej, zamieszczone w nowej podstawie programowej, realizuje scenariusz?
 - Czy prowadząc zajęcia, dostrzegli elementy trudne dla nich samych, dla uczniów?

Wiem, rozumiem, działam – edukacja rozwojowa w polskiej szkole

- Co uważają za najbardziej wartościowe w tej lekcji?
- Czy widzą możliwość modyfikacji scenariusza? Czy mają pomysły na modyfikację scenariusza (np. dostosowanie do innego poziomu edukacyjnego)?

Moduł V

Temat: Planowanie warsztatu dla nauczycieli

Cele:

- zaplanowanie działań umożliwiających przekazanie zdobytej wiedzy i doświadczenia innym nauczycielom, z uwzględnieniem różnego typu zajęć i poziomów edukacyjnych
- wzbogacenie oferty edukacyjnej konsultantów i doradców metodycznych

Czas:

4 godziny dydaktyczne

Przebieg zajęć:

1. Podziel uczestników na zespoły, by umożliwić im pracę nad jednorodnym programem warsztatu. Mogą powstać zespoły o różnym składzie i liczebności. Niektórzy uczestnicy mogą pracować indywidualnie.
2. Rozdaj uczestnikom karty papieru i mazaki. Wyjaśnij zadanie: uczestnicy mają zaplanować jednodniowy warsztat dla nauczycieli wychowania do życia w rodzinie i nauczycieli pełniących funkcję wychowawcy klasy. Liczbę godzin pracy ustalają w grupie, biorąc pod uwagę możliwości własne i instytucji, w której pracują. Ze względu na specyfikę obszaru tematycznego, czas trwania warsztatu nie powinien być krótszy niż 6 godzin dydaktycznych. Rezultatem warsztatu powinno być opracowanie przez uczestników scenariusza lekcji, uwzględniającego treści edukacji rozwojowej i akcentującego wartości i kształtowanie postaw uczniów.
3. Istotnym elementem realizowanej lekcji powinno być generowanie pomysłów uczniów oraz planowanie działań skierowanych do innych uczniów lub do społeczności lokalnej (działania pomocowe, działania promujące wiedzę z obszaru edukacji rozwojowej), gdyż zmiany w za-

chowaniu mogą powodować zmianę postaw (np. praca wolontariacka na rzecz bezdomnych pozwala poznać ich losy, dostrzec w nich ludzi, przeżywających różne problemy).

4. Przypomnij uczestnikom schemat warsztatu:
 - 1) Zawarcie kontraktu
 - 2) Wprowadzenie tematu
 - 3) Odwołanie się do doświadczeń osobistych uczestników zajęć
 - 4) Organizowanie doświadczeń, pogłębiających wiedzę i doskonalących umiejętności członków grupy
 - 5) Planowanie zmian (w tym przypadku: planowanie warsztatu dla nauczycieli)
 - 6) Zebranie i podsumowanie zdobytych doświadczeń
5. Staraj się wspierać uczestników podczas pracy. W miarę możliwości zgromadź książki, broszury lub wydruki ze stron internetowych jako materiały pomocnicze do pracy. Zorganizuj dostęp do Internetu (nie jest to jednak niezbędne). Sugerowany czas pracy to około dwóch godzin. Jeżeli uczestnicy wcześniej zakończą pracę, rozpocznij prezentację scenariuszy.

Moduł VI

Temat: Podsumowanie warsztatu, ewaluacja

Cele:

- rekapitulacja pozyskanej wiedzy
- przekazanie informacji zwrotnych prowadzącemu zajęcia

Czas:

2 godziny dydaktyczne

Przebieg zajęć:

1. Dokończ prezentację zaplanowanych warsztatów. Podczas przedstawiania wyników pracy grup, wypisuj na kartce papieru nazwy wartości i postaw, które mogą być kształtowane poprzez realizację opracowanych warsztatów. Moderuj dyskusję uczestników w celu udoskonalenia proponowanych rozwiązań.
2. Przedyskutujcie realne możliwości i potencjalne trudności przeprowadzenia zajęć warsztatowych w ośrodku doskonalenia.
3. Podsumuj pracę grup, wskazując elementy wspólne i elementy różniące proponowane scenariusze zajęć warsztatowych. Zaproponuj wymianę scenariuszy wśród uczestników.
4. Poproś uczestników, żeby po raz ostatni przyjrzeni się zapisom, które umieścili na kolorowych kartkach. Następnie poleć im, aby zabrali kartki z zapisami, które straciły aktualność.
5. Poleć uczestnikom, żeby usiedli w kole. Rozpocznij rundę kończącą zajęcia, prosząc o odpowiedź na pytanie — z czym wychodzę z warsztatu? Osoba, która pierwsza będzie się wypowiadać, wskazuje, czy runda ma potoczyć się w prawą, czy w lewą stronę, licząc od niej.

Wiem, rozumiem, działam – edukacja rozwojowa w polskiej szkole

6. Powiedz uczestnikom, z jakimi emocjami, refleksjami ty sam, jako prowadzący, kończysz warsztat. Potem rozdaj ankiety ewaluacyjne i poproś o ich wypełnienie. Podziękuj uczestnikom za udział w szkoleniu.

Materiały pomocnicze

Materiał pomocniczy nr 1

Czym jest edukacja rozwojowa?

Edukacja rozwojowa jest procesem aktywnego uczenia się, opartego na wartościach: solidarności, równości, włączania i współpracy. Sprawia ona, że ludzie przechodzą od podstawowej wiedzy o najważniejszych sprawach dotyczących rozwoju międzynarodowego i zrównoważonego rozwoju, poprzez zrozumienie przyczyn i skutków spraw światowych, do osobistego zaangażowania i świadomego działania.

Edukacja rozwojowa sprzyja pełnemu uczestnictwu wszystkich obywateli w usuwaniu ubóstwa na świecie i walce z wykluczeniem. Jej zadaniem jest też wpływanie na to, aby polityka międzynarodowa i polityki w poszczególnych krajach były bardziej sprawiedliwe i bardziej oparte na równowadze ekonomicznej, społecznej i ekologicznej oraz na prawach człowieka.

Definicja Forum Edukacji Rozwojowej Concorde

Edukacja rozwojowa ma na celu podniesienie świadomości i poszerzenie wiedzy polskiego społeczeństwa na temat problemów rozwoju na świecie, **ułatwienie zrozumienia** globalnych współzależności pomiędzy społeczeństwami krajów rozwiniętych a społeczeństwami krajów rozwijających się i przechodzących transformację ustrojową, **pobudzenie krytycznej refleksji** nad odpowiedzialnością za rozwój międzynarodowy, **pobudzenie osobistego zaangażowania** i świadomego działania na rzecz walki z ubóstwem na świecie.

Definicja pochodzi z dokumentu *Edukacja rozwojowa. Od teorii do praktyki...* opracowanego na potrzeby konsultacji ws. reformy programu nauczania, przez członków grupy roboczej ds. edukacji rozwojowej działającej w ramach platformy polskich organizacji pozarządowych — Grupa Zagranica: <http://fed.home.pl/teg/images/wstep-do-edukacji-rozwojowej.pdf>.

Edukacja rozwojowa (...) ma na celu efektywną pracę w ramach narodowych systemów edukacji, programów nauczania i organizacji młodzieżowych; przekazać młodym ludziom wartości, postawy,

wiedzę, wyrozumiałość i umiejętności potrzebne do stania się świadomymi, pewnymi siebie i aktywnymi **globalnymi obywatelami**.

Definicja DEEEP (Development Education Exchange in Europe Project)

Etapy edukacji rozwojowej:

- I. Przedstawienie podstawowych informacji o sytuacji globalnej i realiach życia w krajach globalnego Południa. Ważny jest prawidłowy dobór tematów. Skupienie się wyłącznie na problemach tego obszaru wielce prawdopodobnie spowoduje zniechęcenie edukacją rozwojową już na samym początku.
- II. Umożliwienie uczniom zrozumienia mechanizmów mających wpływ na sprawy globalne.
- III. Realizacja działań, wdrażanie pozyskanej wiedzy do codziennej praktyki.

polska pomoc

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Wiem, rozumiem, działam – edukacja rozwojowa w polskiej szkole

Materiał pomocniczy nr 2

Edukacja rozwojowa częścią edukacji globalnej

Definicja Centrum Północ-Południe Rady Europy:

Edukacja globalna jest to edukacja, która otwiera ludziom oczy i umysły na świat oraz uświadamia o konieczności podejmowania działań na rzecz dążenia do większej sprawiedliwości, równości i zagwarantowania respektowania praw człowieka dla wszystkich.

Edukacja globalna jest szerszym wymiarem edukacji obywatelskiej, pozwala ludziom zrozumieć współzależności pomiędzy ich własnym życiem i życiem innych ludzi na całym świecie. Na edukację globalną składają się następujące komponenty:

Źródło: opracowanie własne.

21

Projekt realizowany przez **Ośrodek Rozwoju Edukacji (dawny CODN)** przy finansowym wsparciu
Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP

www.edukacjaglobalna-codn.pl

Wiem, rozumiem, działam – edukacja rozwojowa w polskiej szkole

Przez edukację globalną rozumie się działania, zmierzające do wnikliwej obserwacji i analizy różnych form ludzkiej egzystencji, stylów życia i wzorów zachowań na całym świecie. Rozważane jest nie tylko miejsce jednostki w danym społeczeństwie, ale również miejsce jednostki na świecie.

Instytut Edukacji Globalnej, niedochodowa organizacja pozarządowa ONZ, określa swoje cele jako: „pomoc we współtworzeniu świata, w którym spokój i dostatek jedzenia są sposobem na życie, gdzie istnieje odpowiedzialność za środowisko naturalne, panuje sprawiedliwość społeczna, a jednostka osiąga najwyższy stopień samorealizacji poprzez współdziałanie w społeczności”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji zawartych na stronach Diesel Emissions Evaluation Program: www.deep.org

Materiał pomocniczy nr 3

Wartości i postawy

A

Świat, w którym żyjemy, jest światem wartości. Można w nim wyróżnić wartości ekonomiczne, estetyczne, moralne, prawne, poznawcze i religijne. Wszystkie te wartości tworzą system określany mianem **sieci wartości**. Jeśli niektóre z nich są przez człowieka preferowane i szczególnie wysoko cenione, tworzy się wówczas **hierarchia wartości**. Na ogół przyjmuje się, iż pojęcie „wartość” stanowi podstawową kategorię aksjologii (nauki o wartościach), i że oznacza „**to wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich**”². Podobnie pojęcie „wartość” zdefiniował Stanisław Kowalczyk: „**Wartością jest to, co jest przedmiotem pożądania, co jest upragnione przez człowieka, co jest celem jego zabiegów**”³. System i hierarchia wartości cechują każdą kulturę. Są one uzależnione od przeszłości historycznej, tradycji, warunków społeczno-ekonomicznych, stosunków międzyludzkich i własnościowych, systemu sprawowania władzy. Sugestywną hierarchię wartości podał Max Scheller⁴. Według niego wartościami najniższymi są wartości hedonistyczne, to jest wartości przyjemnościowe, iluzja łatwego i przyjemnego życia. Wartościami wyższymi są wartości użyteczne, cywilizacyjne, to znaczy przynoszące korzyści. Nad wartościami użytecznymi górują wartości witalne, zwane też biologicznymi (prawo do życia, zdrowie, siły życiowe). Na wyższym szczeblu znajdują się wartości duchowe: prawda, dobro, piękno, miłość. Wartościami najwyższymi są wartości absolutne (skoncentrowane wokół pojęcia świętości). Życie człowieka jest procesem realizowania wartości. Człowiek, jako osoba wolna, dokonuje wyboru wartości, czyli tego, co uważamy za ważne, cenne dla jednostki i społeczeństwa, co jest godne wysiłku, poświęcenia, co stanowi cel dążeń ludzkich. Odkrywanie, przyjmowanie i prowadzenie

² M. Łobocki, *Pedagogika wobec wartości*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993, s. 125.

³ S. Kowalczyk, *Człowiek w poszukiwaniu wartości*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993, s. 142.

⁴ J. Galerowicz, *W drodze do etyki odpowiedzialności. Fenomenologiczna etyka wartości: Max Scheler, Nikolai Hartman, Dietrich von Hildebrand*, Kraków 1997, s. 575

życia zgodnego z przyjętym systemem wartości jest celem wychowania i samowychowania. Przyjęty system wartości wypełnia osobowość, nadaje kształt życiu człowieka, sens jego egzystencji. Człowiek, dokonując wartościowania, powinien odrzucać wartości pozorne, a także rezygnować z wartości niższych na rzecz wartości wyższych i najwyższych.

Najważniejsze wartości

W warunkach szybkich przemian społecznych, politycznych i ekonomicznych rozwijają się nowe wartości, a dotychczas istniejące zyskują nowy profil lub podlegają procesom destabilizacji. Zmieniają się nie tylko pojedyncze wartości, ale także całe ich systemy. Nasuwa się wobec tego pytanie, czy wszystkie wartości są zmienne, zdeterminowane przez aktualne, społeczno-ekonomiczne warunki życia, czy istnieją wartości trwałe, ogólnoludzkie, ponadczasowe, uniwersalne?

Do podstawowych **wartości uniwersalnych** zalicza się: **prawo do życia, pokój, tolerancję, wolność, prawdę, sprawiedliwość, miłość**. Życie zajmuje centralne miejsce w całości kształcie dóbr posiadanych przez człowieka. Prawo do życia dotyczy biologicznego istnienia oraz nienaruszalności organizmu. Wiąże się ono nierozdzielnie z potrzebą zachowania pokoju jako warunku nie tylko pomyślnego rozwoju, lecz również biologicznego przetrwania gatunku ludzkiego. Poszanowanie życia to nie tylko troska o zdrowie i biologiczne istnienie innych ludzi, lecz również poszanowanie ich godności, przejawiające się w tolerancyjnym nastawieniu wobec ich przekonań, poglądów i sposobów życia. Tolerancja wymaga, aby człowieka akceptującego odmienne od własnych poglądy nie traktować jak wroga, lecz starać się zrozumieć i uszanować jego racje. Do wartości ogólnoludzkich należy również prawda. Jest ona wartością, dzięki której człowiek zachowuje swoją osobowość integralność. Prawda jest fundamentem wolności, warunkuje uzyskanie wewnętrznej wolności człowieka. Wartością ogólnoludzką jest również sprawiedliwość. Najważniejszą wartością jest miłość, ponieważ ogniskuje w sobie wszystkie inne wartości.

B

Znaczenie wartości w wychowaniu młodzieży — praca z młodzieżą

Wartości mogą być odwzorowywane, kopiowane. Aby tak się stało, wcześniej muszą zostać odkryte i rozpoznane, a człowiek, który to czyni, musi dysponować odpowiednimi umiejętnościami i możliwościami niezbędnymi do tego, aby daną wartość „skopiować”. Rozróżnienie tego, co jest właściwe, a co nie jest właściwe, jest długim procesem, który obejmuje lata od wczesnego dzieciństwa, aż po osiągnięcie dorosłości. To, w jaki sposób proces ten będzie przebiegał, jakim wartościom w dorosłym życiu będzie hołdował młody człowiek, zależy w dużym stopniu od rodziców i nauczycieli. We współczesnym świecie, w którym istnieje mnóstwo sprzecznych ze sobą idei i światopoglądów, młodzi ludzie szczególnie potrzebują wartości, aby życie ich i innych ludzi nie straciło ludzkiego charakteru. Młodzież potrzebuje wartości dla swojego rozwoju, prawidłowego funkcjonowania w życiu dorosłym, także dla radzenia sobie z problemami dnia codziennego. Przekazywanie młodzieży wartości, wynikających z godności człowieka, jest nieodzowne do prawidłowego współżycia w społeczeństwie, do kształtowania szacunku dla samego siebie. Brak odpowiedniego systemu wartości uniemożliwia życie zgodne z aspiracjami i możliwościami. Postawy dzieci i młodzieży i ich świat wartości kształtuje dom rodzinny, szkoła, Kościół, grupa rówieśnicza, środki społecznego przekazu. Te środowiska wychowawcze o dużym znaczeniu winne wychowywać do wartości w sposób komplementarny. Wychowujmy więc tak młode pokolenie, aby poszukiwało prawdy, ukochało ją i konsekwentnie tą prawdą żyło, aby czyniło dobro, by szukało piękna w sobie i wokół siebie, by dbało o otaczającą nas przyrodę, aby żyło w zgodzie z Bogiem, samym sobą i drugim człowiekiem. W świecie, w którym więcej znaczy „mieć” niż „być”, w którym podstawową wartością staje się pieniądź i dobra materialne, nie łatwo jest wychowywać do wartości. Realizacja treści edukacji rozwojowej daje szansę realizacji zadań wychowawczych ukierunkowanych na kształtowanie systemu wartości, w tym wartości uznawanych za uniwersalne.

Definicja postawy (Aronson⁵)

Postawa to trwała (utrzymująca się przez dłuższy czas) ocena — pozytywna lub negatywna — osób, obiektów i pojęć, reakcja na coś. Na postawę składa się:

- **komponent emocjonalny** (to, co czujemy; reakcje emocjonalne wobec przedmiotów)
- **komponent poznawczy** (to, co myślimy; myśli i przekonania o przedmiocie postawy)
- **komponent behawioralny** (to, co robimy; działania, zachowania wobec przedmiotu)

Tak więc opinię, która zawiera komponent wartościujący i komponent emocjonalny, nazywamy postawą. Postawa jest szczególnym typem przekonania, które określa oceniane właściwości osoby, rzeczy, zjawiska; postawa jest zatem zmagazynowaną oceną — dobrą lub złą — danego obiektu. Na przykład lody czekoladowe, piątka w szkole i impreza są dobre; jedynka w szkole, narzekający koledzy i pająki są złe.

Źródło: opracowanie własne.

⁵ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł*, Poznań 1997, s. 313

polska pomoc

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Wiem, rozumiem, działam – edukacja rozwojowa w polskiej szkole

Material pomocniczy nr 4

Hierarchia wartości według Maxa Schellera

Absolutne (skoncentrowane wokół pojęcia świętości)	<i>np. ukrzyżowanie Jezusa za grzechy ludzkości</i>
Duchowe (prawda–fałsz; piękno–brzydota)	<i>np. wiedza</i>
Witalne (związane z życiem)	<i>np. zdrowie</i>
Utylitarne (użyteczne–nieużyteczne)	<i>np. oszczędność, pilność, roztropność</i>
Hedonistyczne (przyjemne–nieprzyjemne)	<i>np. zabawa</i>

Źródło: opracowanie własne.

Materiał pomocniczy nr 5

Treści edukacji rozwojowej w nowej podstawie programowej

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. Nr 4 z dn.6.01.2009, poz.17)

(fragmenty)

Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych

HISTORIA I SPOŁECZEŃSTWO

II etap edukacyjny: klasy IV-VI

Treści nauczania — wymagania szczegółowe

7. Problemy ludzkości. Uczeń:

- 1) wyjaśnia, co oznacza powiedzenie: „świat stał się mniejszy” i wskazuje przyczyny tego zjawiska
- 2) opisuje i ocenia na przykładach wpływ techniki na środowisko naturalne i życie człowieka
- 4) opowiada o przejawach nędzy na świecie oraz formułuje własną opinię o działaniach pomocowych podejmowanych przez państwa lub organizacje pozarządowe
- 5) wyjaśnia na przykładach przyczyny i następstwa konfliktów zbrojnych na świecie

15. Odkrycie Nowego Świata. Uczeń:

- 3) wymienia następstwa wypraw odkrywczych dla Europy i dla Ameryki

Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego

HISTORIA

III etap edukacyjny

Treści nauczania — wymagania szczegółowe

16. Wielkie odkrycia geograficzne. Uczeń:

- 2) ocenia wpływ odkryć geograficznych na życie społeczno-gospodarcze i kulturowe Europy oraz dla Nowego Świata

32. Europa i świat w XIX w. Uczeń:

- 4) ocenia pozytywne i negatywne skutki polityki kolonialnej z perspektywy europejskiej oraz kolonizowanych społeczności i państw

WIEDZA O SPOŁECZEŃSTWIE

III etap edukacyjny

Treści nauczania — wymagania szczegółowe

23. Problemy współczesnego świata. Uczeń:

- 1) porównuje sytuację w państwach globalnego Południa i globalnej Północy i wyjaśnia na przykładach, na czym polega ich współzależność
- 2) uzasadnia potrzebę pomocy humanitarnej i angażuje się (w miarę swoich możliwości) w działania instytucji (także pozarządowych), które ją prowadzą
- 3) wyjaśnia, odwołując się do przykładów, na czym polega globalizacja w sferze kultury, gospodarki i polityki; ocenia jej skutki
- 4) rozważa, jak jego zachowania mogą wpływać na życie innych ludzi na świecie (np. oszczędzanie wody i energii, przemyślane zakupy)
- 5) ocenia sytuację imigrantów i uchodźców we współczesnym świecie

PRZYRODA

IV etap edukacyjny

Treści nauczania — wymagania szczegółowe

15. Ochrona przyrody i środowiska:

15.1. efekt cieplarniany od strony fizycznej — kontrowersje wokół wpływu człowieka na jego pogłębianie się

15.4. zrównoważony rozwój jedyną alternatywą dla przyszłości świata

23.4. zasoby wody na Ziemi a potrzeby człowieka; racjonalne gospodarowanie wodą wyzwaniem dla każdego

15. Ochrona przyrody i środowiska. Uczeń:

1) przedstawia mechanizm efektu cieplarnianego i omawia kontrowersje dotyczące wpływu człowieka na zmiany klimatyczne

4) omawia możliwości wykorzystania metod genetycznych w ochronie zagrożonych gatunków i ocenia przydatność tzw. banków genów

6) określa cele zrównoważonego rozwoju i przedstawia zasady, którymi powinna kierować się gospodarka świata

GEOGRAFIA

IV etap edukacyjny — zakres podstawowy

Treści nauczania — wymagania szczegółowe

1. Współczesne problemy demograficzne i społeczne świata. Uczeń:

1) wyróżnia i charakteryzuje obszary o optymalnych i trudnych warunkach do zamieszkania w skali globalnej i regionalnej; formułuje prawidłowości rządzące rozmieszczeniem ludności na świecie

2) charakteryzuje główne procesy demograficzne (fazy przejścia demograficznego i przejścia epidemiologicznego) na przykładzie całego świata i poszczególnych kontynentów

- 3) klasyfikuje migracje, podaje ich przyczyny i ocenia skutki tego zjawiska; charakteryzuje współczesne kierunki emigracji Polaków i czynniki wpływające na atrakcyjność niektórych państw dla imigrantów
2. Zróznicowanie gospodarcze świata. Uczeń:
 - 1) klasyfikuje państwa na podstawie analizy wskaźników rozwoju społecznego i gospodarczego; wyróżnia regiony bogate i biedne (bogatą Północ i biedne Południe) i podaje przyczyny dysproporcji w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów świata
 - 2) ocenia i projektuje różne formy pomocy państwa i organizacji pozarządowych państwom i regionom dotkniętym kryzysem (klęskami ekologicznymi, wojnami, głodem)
 - 8) charakteryzuje i ocenia zróżnicowanie i zmiany struktury wykorzystania surowców energetycznych na świecie; dokonuje oceny zjawiska uzależnienia produkcji energii na świecie od źródeł zaopatrzenia surowców nieodnawialnych, potrafi wyjaśnić twierdzenie „ropa rządzi światem”
 - 9) wyjaśnia, na czym polegają zmiany zachodzące na rynku pracy w skali globalnej i regionalnej, wynikające z rozwoju nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych
 - 14) podaje przykłady procesów globalizacji i ich wpływu na rozwój regionalny i lokalny
 - 15) wyjaśnia współczesne zmiany na mapie politycznej świata
 - 16) wyjaśnia na wybranych przykładach (w skali lokalnej, regionalnej i globalnej) przyczyny procesów integracyjnych i ich skutki gospodarcze, społeczne i polityczne
 3. Relacja człowiek-środowisko przyrodnicze a zrównoważony rozwój. Uczeń:
 - 1) formułuje problemy wynikające z eksploatacji zasobów odnawialnych i nie odnawialnych; potrafi przewidzieć przyrodnicze i pozaprzyrodnicze przyczyny i skutki zakłóceń równowagi ekologicznej
 - 2) charakteryzuje obszary niedoboru i nadmiaru wody na świecie i określa przyczyny tego zróżnicowania (w tym zanieczyszczenia wód); przedstawia projekty rozwiązań stosowanych w sytuacjach braku lub niedoborów wody w różnych strefach klimatycznych

- 3) rozróżnia przyczyny zachodzących współcześnie globalnych zmian klimatu (ocieplenia globalnego) i ocenia rozwiązania podejmowane w skali globalnej i regionalnej zapobiegające temu zjawisku
- 4) wykazuje na przykładach, że zbyt intensywne wykorzystanie rolnicze gleb oraz nieumiejętne zabiegi agrotechniczne powodują w wielu częściach świata degradację gleb, co w konsekwencji prowadzi do spadku produkcji żywności, a w niektórych regionach świata do głodu i ubóstwa
- 5) wykazuje na przykładach pozaprzyrodnicze czynniki zmieniające relacje człowiek-środowisko przyrodnicze (rozszerzanie udziału technologii energooszczędnych, zmiany modelu konsumpcji, zmiany poglądów dotyczących ochrony środowiska)

Źródło: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. Nr 4 z dn.6.01.2009, poz.17).

polska pomoc

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

Wiem, rozumiem, działam – edukacja rozwojowa w polskiej szkole

Material pomocniczy nr 6

Tabela „Wartości i postawy”

Wartości	Postawy

Materiał pomocniczy nr 7

Karta do zabawy „Globingo”

Znajdź w grupie kogoś, kto:

<p>Solidaryzuje się z muzułmankami walczącymi o prawa kobiet</p> <p>Imię.....</p>	<p>Zna kogoś, kto wyjechał do pracy za granicę. Do jakiego kraju?</p> <p>Imię.....</p>
<p>Oglądał film o równości białych i czarnych</p> <p>Jaki?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Chciałby wyjechać na stałe za granicę</p> <p>Do jakiego kraju?.....</p> <p>Imię.....</p>
<p>Lubi muzykę zagranicznego kompozytora</p> <p>Jakiego?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Współpracuje z organizacją świadczącą pomoc humanitarną</p> <p>Jaką?.....</p> <p>Imię.....</p>
<p>Lubi piosenki czarnoskórego piosenkarza lub zespołu</p> <p>Jakiego?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Uczył(a) się razem z obcokrajowcem</p> <p>Z jakiego kraju?.....</p> <p>Imię.....</p>
<p>Czyta książki autora spoza Europy i USA</p> <p>Jakiego?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Zna jakiś zwyczaj pochodzący z innej kultury</p> <p>Jaki?.....</p> <p>Imię.....</p>

<p>Był w świątyni innego wyznania niż własne</p> <p>W jakiego?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Jadł potrawę z innego kraju</p> <p>Jaką?.....</p> <p>Imię.....</p>
<p>Zna strój typowy dla innej kultury</p> <p>Jaki?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Wie, gdzie jest ośrodek dla uchodźców w pobliżu jego miejsca zamieszkania</p> <p>Gdzie?.....</p> <p>Imię.....</p>
<p>Ma jakiś przedmiot lub ubranie produkowane w kraju Globalnego Południa</p> <p>Jakie?.....</p> <p>Imię.....</p>	<p>Zna ważne święto w innym kraju</p> <p>Jakie?.....</p> <p>Imię.....</p>

Źródło: opracowanie własne.